

ჯამბულ ქაშიბაძე

სვანეთის სამიწათმოქმედო კულტურის ისტორიიდან

ცნობილია, რომ დასავლეთ საქართველოს მაღალმთიანი რეგიონი — სვანეთი, სამიწათმოქმედო კულტურის ისეთი მაღალი დონით ხასიათდება, როგორც დონეც, აკ. გ. ძიძიგურის სამართლიანი შენიშვნით, “არა თუ იმავე, არამედ გაცილებით უკეთეს გეოგრაფიულ-კლიმატური ზონალობის კავკასიის მთიანეთის არც ერთ რეგიონში არ დასტურდება” (გ. ძიძიგური, 1983, გვ. 113). ცნობილია ისიც, რომ, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობა ოდითგანვე ერთნაირად განიცდიდა მიწათმოქმედების ფართო მასშტაბით განვითარებისათვის მიწის რესურსების უკმარისობას (საზოგადოდ აღნიშნული მოვლენა თითქმის ერთნაირადაა დამახასიათებელი, არა მარტო ამიერკავკასიის და ზოგადად კავკასიის, არამედ მსოფლიოს ყველა მაღალმთიანი რეგიონისთვის), აქედან გამომდინარე, სასოფლო-სამეურნეო რესურსების უკმარისობასაც; აღნიშნული მიზეზის გამო კი, ისინი ერთნაირად იყვნენ ორიენტირებულნი საქართველოს ბარზე, მაგრამ მეურნეობის მეორე უმნიშვნელოვანესი დარგის — მეცხოველეობის — განვითარების თვალსაზრისით ეს ორი რეგიონი (დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი) აბსოლუტურად განსხვავებულ პირობებში იმყოფებოდა. კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს მაღალმთიანეთის მოსახლეობა (განსაკუთრებით ხეობათა ზემო წელის, ჩვენს შემთხვევაში სვანეთის), რომელსაც ხელი არ მიუწვდებოდა საზამთრო საძოვრებზე და სათიბების ნაკლებობასაც განიცდიდა (იხ., გ. გასვიანი, 1979, გვ. 21-35; გ. გასვიანი, 1973, გვ. 247-248; მ. გეგეშიძე, 1961, გვ. 119-120), იძულებული ხდებოდა, მეცხოველეობის ნაკლებ რენტაბელური დარგის, მაგრამ ადგილობრივი პირობებისთვის შესაფერისი, მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის მოშენებისათვის მიენიჭებინა პრიორიტეტული მნიშვნელობა (იხ., მ. გეგეშიძე, 1961, გვ. 119-120; გ. გასვიანი, 1979, გვ. 21-35), ამავე დროს თვით ამ დარგის განვითარებაც, ზემოთ აღნიშნულ მიზეზთა გამო, რეგლამენტირებული გაეხადა (იხ., გ. გასვიანი, 1973, გვ. 247-249; გ. გასვიანი, 1979, გვ. 21-35; მ. გეგეშიძე, 1961, გვ. 119-120). იგივე მიზეზები (მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის ფართო მასშტაბით განვითარების შესაძლებლობების არქონა), როგორც ქართულ ისტორიოგრაფიაში სამართლიანადაა შენიშნული, აქაურ მოსახლეობას აიძულებდა, ერთი მხრივ, მიუხედავად მცირე მიწიანობისა (მეტადრე სახნავ-სათესი სიმცირისა) მიწათმოქმედების მაღალი კულტურისათვის ეზრუნა (გაენაყოფიერებინა ნაკელით, ბრძოლა ეწარმოებინა ეროზიასთან, მარცვლეული კულტურები კონკრეტულ გარემოსთან შეეფარდებინა, სათიბები მოერწყა და ა.შ.) (იხ., გ. გასვიანი, 1973, გვ. 242-248; გ. გასვიანი, 1979, გვ. 21-35; მ. გეგეშიძე, 1961, გვ. 114-120), მით უმეტეს მას შემდეგ, რაც საქართველოს ბარში საბოლოოდ გაბატონდა კარჩაკეტილი ნატურალური მეურნეობა (გვიანფეოდალური ხანის საქართველო), დაკნინდა საქალაქო ცხოვრება

(განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოში), გაქრა შავიზღვისპირა ქალაქები და ის დიდი ინტერესი, რასაც ადრე, როგორც მრავალფეროვანი ისტორიული წყაროებით დასტურდება, იჩენდნენ ამ ქალაქებში მოვაჭრენი სვანეთში დამზადებული ნაწარმის (ძვირფასი ბეწვეულობის, ცხოველთა ტყავეულის, თაფლის, ცვილის და ა.შ.) მიმართ.

მეორე მხრივ, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის, განსაკუთრებით ზემო სვანეთისა და მთა რაჭის მოსახლეობა (გ. გასვიანი, 1979, გვ. 35; თ. ბერაძე, 1983, გვ. 64), ზემოთ აღნიშნულ პირობათა გამო (მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის ფართო მასშტაბით განვითარების შესაძლებლობების არქონა) იძულებული ხდებოდა, სამუშაო ძალა გაეტანა ბაზარზე ან ემსახურა ჯარში (საქართველოს ბარში კარჩაკეტილი ნატურალური მეურნეობის გაბატონების შემდეგ — გვიანფეოდალური ხანის საქართველო, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობას აღნიშნულის მხრივაც ასპარეზი შეეზღუდა და როგორც გ. გასვიანი სამართლიანად შენიშნავს, სვანთა გარე სამუშაოზე გასვლა ფართო მასშტაბით მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, საგლეხო რეფორმის შემდეგ ხდება შესაძლებელი (გ. გასვიანი, 1973, გვ. 241; გ. გასვიანი, 1979, გვ. 35).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აქაურ (დასავლეთ საქართველოს მაღალმთიანი რეგიონის მთა რაჭისა და სვანეთის, გვიანფეოდალურ ხანაში მხოლოდ ბალსზემო სვანეთის) მაცხოვრებელთ სეზონურ სამუშაოებზე გასვლის, ან თუნდაც სეზონურად ჯარში სამსახურის საშუალებას აძლევდა, ერთი მხრივ, პიროვნული თავისუფლება (ისინი ბატონყმურ უღელში არ იყვნენ შებმული, მიწაზე არ იყვნენ მიმაგრებულნი), მეორე მხრივ, დასავლეთ საქართველოს მაღალმთიანი რეგიონის მოსახლეობის მიერ წარმოებული მეურნეობა — ხანმოკლე სავაჭრო პირობებს შეგუებული კულტურების მოყვანა და სათიბების უკმარისობის გამო, შეზღუდულ ფარგლებში მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის მოშენება (მამაკაცების სეზონურ სამუშაოებზე ყოფნისას, ან თუნდაც ჯარში სამსახურისას, რომელიც ძირითადად ზამთარსა და შემოდგომაზე ხორციელდებოდა დასავლეთ საქართველოს მაღალმთიანეთის, კერძოდ სვანეთის, მეურნეობას ქალი უძღვებოდა (იხ., ბ. ნიჭარაძე, 1962, გვ. 49).

რაც შეეხება აღმოსავლეთ საქართველოს მაღალმთიანეთის მცხოვრებთ, მათ საშუალება ეძლეოდათ, ესარგებლათ აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში არსებული საზამთრო საძოვრებით და ფართოდ განევითარებინათ მეცხოველეობის ისეთი რენტაბელური დარგის წარმოება, როგორიცაა მეცხვარეობა. მეცხოველეობის ეს დარგი კი უზრუნველყოფდა აქაურ (აღმოსავლეთ საქართველოს მაღალმთიანი რეგიონის) მცხოვრებთა ადგილზევე დასაქმებას მთელი წლის განმავლობაში და არ ქმნიდა საჭიროებას აღმოსავლეთ საქართველოს მაღალმთიანეთის მცხოვრებთა “მოსარეწელად სიარულისა”, განსხვავებით დასავლეთ საქართველოს ანალოგიურ რეგიონთა, კერძოდ, სვანეთისა და მთა რაჭის მოსახლეობისგან. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ, როგორც ქართულ ისტორიოგრაფიაში სამართლიანადაა შენიშნული, დასავლეთ საქართველოს მცხოვრებლებისაგან, სვანთა ცნობილი “მოსარეწელად სიარულის” ფაქტისა და მისი შედეგების გათვალისწინება, საშუალებას იძლევა ერთგვარი ახსნა მოეძებნოს ერთ-ერთ “სვანურ ფენომენს” (გ. ძიდიგური, 1983, გვ. 113), კერძოდ, მაღალმთიანი სვანეთის სამიწათმოქმედო კულტურის მაღალ დონეს (იქვე), როგორი დონეც,

როგორც უკვე აღნიშნეთ, ახლახან დამოწმებული ავტორის სამართლიანი შენიშვნით, “არა თუ იმავე, არამედ, გაცილებით უკეთესი გეოგრაფიულ-კლიმატური ზონალობის კავკასიის მთიანეთის არც ერთ რეგიონში არ დასტურდება“ (იქვე). მისივე სიტყვებით, დასავლეთ საქართველოს მცხოვრებთა, სვანთა “მოსარეწელად სიარულის“ შედეგად “ბარის მეურნეობის ტექნიკური თუ ტექნოლოგიური მიღწევები იმთავითვე ცნობილი ხდება მაღალმთიანი სვანეთისათვის. ამ გზით სვანები ამდიდრებდნენ არა მარტო საკუთარ გამოცდილებას, არამედ სრულიად ბუნებრივად ხელს უწყობდნენ აღნიშნული გამოცდილების გავრცელებას მთელი ქვეყნის მასშტაბით და მის ფარგლებს გარეთაც“ (იქვე). მაგრამ, მიუხედავად აღნიშნულისა, მკვლევრის (გ. ძიძიგურის), სამართლიანი შენიშვნით “ასეთ ფონზედაც კი უჩვეულოდ მოჩანს სვანეთის სამიწათმოქმედო კულტურა. სვანი მეურნე რომ წლიურ სარჩოს ვერ იწვედა, ამასში საკვირველი არაფერია. საოცარი ისაა, როგორ ახერხებდა იგი მიწის არანორმალური ექსპლოატაციის პირობებში (მიწის სიმციროს გამო მისი დასვენება ან ნორმალური თესლბრუნვა შეუძლებელი იყო) ხუთჯერადი მოსავლის მიღებას. ეს ხომ აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის საშუალო მოსავლის ნორმა იყო. რვაჯერად მოსავალს, რაც “დასტურლამალშია“ ფიქსირებული, მხოლოდ საუკეთესო ხარისხის სარწყავი მიწები იძლეოდა“ (იქვე, გვ. 113-114).

ჩვენი აზრით, აღნიშნული — “სვანური ფენომენის“ (სვანეთის მაღალი სამიწათმოქმედო კულტურის) ასახსნელად საჭიროა მხარეში ერთდროულად მოქმედი რამდენიმე ფაქტორის გათვალისწინება, კერძოდ, ერთი მხრივ: ქართულ ისტორიოგრაფიაში გ. ძიძიგურის მიერ ზემოთ აღნიშნული — დასავლეთ საქართველოს მცხოვრებთა, სვანთა ცნობილი “მოსარეწელად სიარულის“ ფაქტისა და მისი შედეგების (ბარის მეურნეობის ტექნიკური თუ ტექნოლოგიური მიღწევების ადგილზე, სვანეთში დანერგვა) გათვალისწინება. მეორე მხრივ, იმ ფაქტორისა, რომ სვანეთის მკვიდრთ, რომელთაც, როგორც ზემოთ უკვე შენიშნული გვქონდა, მცირემიწიანობის (მეტადრე სახნავ-სათესის სიმციროს) გამო, მართალია, მიწათმოქმედების ფართო მასშტაბით განვითარების შესაძლებლობები წართმეული ჰქონდა, თუმცა, როგორც ქართულ ისტორიოგრაფიაში შენიშნული, სვანეთში მცხოვრები საზოგადოება მთლიანობაში ფლობდა რა ძირითად საარსებო საშუალებებს (მემინდვრეობა, მესაქონლეობა) (დ. მუსხელიშვილი, 1980, გვ. 107), ყოველ ღონეს მიმართავდა მიწათმოქმედების მაღალი კულტურის მისაღწევად.

სვან მეურნეს, რომელსაც, მცირე მიწიანობისა და სათიბების ნაკლებობის გამო, მეცხოველეობის ფართო მასშტაბით განვითარების შეუძლებლობა მიწათმოქმედების მაღალ კულტურაზე ზრუნვას რომ აიძულებდა, კარგად აქვს შენიშნული მკვლევარ მ. გეგეშიძესაც; კერძოდ, იგი მიუთითებს, რომ “სამეურნეო მასშტაბების ისტორიულადვე საგრძნობ შეზღუდულობას, რაც პირველ რიგში ადგილობრივი გარემოს თავისებურებებით იყო შეპირისპირებული, აქ (მკვლევარი გულისხმობს სვანეთს, კერძოდ ზემო — ენგურის ხეობის, სვანეთს — ჯ.ქ.) ადამიანისაგან მოუთხოვია მეურნეობის მეტისმეტად გულმოდგინებით წარმოება, ყოველგვარი ღონისძიებების იქეთკენ წარმართვა, რომ არსებულ პირობებში, რაიმე გარეგანი დამატებითი რესურსების დაუხმარებლად, მიღწეული ყოფილიყო მეტი სამეურნეო ეფექტი“ (მ. გეგეშიძე, 1961, გვ. 119-120).

იმავე ვითარებას ხაზს უსვამს მკვლევარი გ. გასვიანიც: “მცირე მიწიანობა და მეტადრე სახნავი მიწების სიმცირე, გლეხობას (მკვლევარი გულისხმობს სვანეთში მცხოვრებ მწარმოებელ საზოგადოებას — ჯ.ქ.) აიძულებდა ყველაფერი ელონა მიწათმოქმედების მაღალი კულტურისათვის” (გ. გასვიანი, 1979, გვ. 22).

ამდენად, სვანი მიწათმოქმედი, რომელსაც, მიწის სიმცირის გამო, მიწათმოქმედების ექსტენსიური განვითარების საშუალება წართმეული ჰქონდა, იძულებული ხდებოდა, მისი (მიწათმოქმედების) ინტენსიური განვითარებისათვის მიემართა; გაენაყოფიერებინა ნაკელით, ბრძოლა ეწარმოებია ეროზიასთან, კონკრეტული გარემოსთვის შეეფარდებინა მარცვლეული კულტურები, სათიბები მოერწყო და ა.შ. (გ. გასვიანი, 1979, გვ. 21-35; მ. გეგეშიძე, 1961, გვ. 119-120), რაშიც, უდავოდ, ზემოთ დასახელებული ფაქტორიც (ბარში მიღებული გამოცდილება) ეხმარებოდა.

ჩვენი აზრით, სვანთა მაღალ სამიწათმოქმედო კულტურაზე საუბრისას გათვალისწინებული უნდა იქნას სვანეთის სამეურნეო ყოფის კიდევ ერთი, სპეციფიკური დეტალი. კერძოდ, როგორც ქართულ ისტორიოგრაფიაშია შენიშნული, აქ (სვანეთში) მეურნეობის ორი უმთავრესი: მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის (ძირითადად მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის მოშენება), დარგებიდან “ცალკეულად რომელიმე აღნიშნული დარგის ერთგვარი გამოყოფა, მისთვის წამყვანი და გაბატონებული მნიშვნელობის მინიჭება ამ მხარის მკვიდრთა სამეურნეო ცხოვრებაში ძნელი სავარაუდებელია, მით უმეტეს ფეოდალურ ხანაში” (შ. შუკვანი, 1977, გვ. 111), და რომ აქ (სვანეთში) მიწათმოქმედება და მეცხოველეობა ერთმანეთისაგან განუყოფლად მჭიდროდ დაკავშირებულ დარგებს წარმოადგენდნენ და ურთიერთზე დიდ გავლენას ახდენდნენ აღმავლობისა და განვითარების ხაზით. კერძოდ, რაც უფრო მაღალპროდუქტიული იყო მეცხოველეობა, მით უფრო ინტენსიური გახლდათ მიწადმოქმედება და პირიქით (აღნიშნულთან დაკავშირებით იქვე, გვ. 111; გ. გასვიანი, 1979, გვ. 21-35; ი. ჯანიაშვილი, 1975, გვ. 10-11; მ. გეგეშიძე, 1961, გვ. 119-120.). ჩვენი აზრით, კი ეს უკანასკნელი ფაქტორი (სვანეთში მიწათმოქმედებისა და მეცხოველეობის ურთიერთგავლენა აღმავლობისა და განვითარების ხაზით) კიდევ ერთ მძლავრ ბიძგს აძლევდა ადგილობრივ სვან მიწათმოქმედს, რომ მაღალ სამიწათმოქმედო კულტურაზე ეზრუნა (ვინაიდან, როგორც ეს ზემოთ უკვე აღინიშნა, ჩამორჩენილობა მიწათმოქმედებაში, შესაბამისად აისახებოდა მესაქონლეობის სფეროშიც და პირიქით).

მეურნეობის ამ ორი უმთავრესი დარგის (მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის) ასე მკვეთრად გამოხატული ურთიერთდამოკიდებულება კავკასიის მთიანეთის სხვა არც ერთ რეგიონში არ დასტურდება და ისტორიოგრაფიაში შენიშნული ერთ-ერთი “სვანური ფენომენი” (მაღალმთიანი სვანეთის სამიწათმოქმედო კულტურის მაღალი დონე — განსხვავებით არა თუ იმავე, არამედ გაცილებით უკეთეს გეოგრაფიულ-კლიმატური ზონალობის კავკასიის მთიანეთის სხვა რეგიონებისაგან), მნიშვნელოვანწილად, სწორედ აღნიშნული ფაქტორით განისაზღვრებოდა.

ამდენად, ყოველივე ზემოთ აღნიშნული — მიწის სიმცირის გამო, მიწათმოქმედების (მემინდვრეობის) ექსტენსიური განვითარების საშუალება მოკლებული სვანი მიწათმოქმედის მიერ, მიწათმოქმედების ინტენსიური განვითარების მიზნით ბარში მიღებული გამოცდილების ადგილზე (სვანეთში)

დანერგვა, რისი მასტიმულირებელი მეცხოველეობის განვითარების მიწათმოქმედებაზე (მემინდვრეობაზე) დამოკიდებულებაც გახლდათ — ჩვენი აზრით, ძირითადად უზრუნველყოფდა სვანეთის მაღალ სამიწათმოქმედო კულტურას.

დამოწმებული ლიტერატურა

- თ. ბერაძე, 1983** — თ. ბერაძე, რაჭა, თბ., 1983.
- გ. გასვიანი, 1973** — გ. გასვიანი, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან, თბ., 1973.
- გ. გასვიანი, 1979** - გ. გასვიანი, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1979.
- მ. გეგეშიძე, 1961** — მ. გეგეშიძე, სარწყავი მიწათმოქმედება საქართველოში, თბ., 1961.
- დ. მუსხელიშვილი, 1980** — დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ. II, თბ., 1980.
- ბ. ნიჟარაძე, 1964** — ბ. ნიჟარაძე, ეთნოგრაფიული წერილები, II, თბ., 1964.
- შ. შუკვანი, 1977** — შ. შუკვანი, მიწათმოქმედების კულტურა სვანეთში, კრებული, სვანეთი I, კომპლექსური სწავლის მასალები, თბ., 1977.
- ი. ჯანიაშვილი, 1975** — ი. ჯანიაშვილი, მეცხოველეობის განვითარების ეკონომიკური პრობლემები საქართველოში, თბ., 1975.

JAMBUL KASHIBADZE

FROM THE HISTORY OF SVANETI AGRICULTURE

Svanetian people who were the land cultivators had been deprived from the extensive development of farming due to the lack of land, they were forced to intensify their farming skills to make to the specific environment to cereal crops, mowing and so on. In fact, the experience of lowlands was undoubtedly helpful.

Besides the high cultivating culture of Svaneti, one specific detail from the domestic life should be considered - the two main sources of agriculture: farming and livestock. Specifically, the productivity of the cattle breeding and intensiveness of a farm work used to condition each-other.

The article discusses the importance of the lowland farming traditions in the matter of surviving Svanetian agriculture.